

Дороніна Т. О. Російський досвід з імплементації гендерної теорії у вищу освіту. *Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку. Матеріали всеукраїнської наукової конференції (22 листопада 2012 р., м. Дніпропетровськ)*. Дніпропетровськ: Роял Принт, 2012. Ч.2. С.212-215.

Т.О. Дороніна

РОСІЙСЬКИЙ ДОСВІД З ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ ТЕОРІЇ У ВИЩУ ОСВІТУ

На теренах колишнього Радянського Союзу, у країнах СНД, система освіти яких довгий час (70 років) була спільною і визначалася радянською владою, гендерні тенденції в освіті також мають багато спільного. Проте субіндекс гендерного освітнього рівня країн колишнього СРСР (сьогодні – 12 країн СНД та 3 країни ЄС), за даними Світового Економічного Форуму, протягом 2006–2011 рр. суттєвим чином варіюється. На кінець 2011 р. лише Латвія досягла гендерного паритету в освіті, до першої тридцятки країн потрапили Україна (24) та Вірменія (27). Гірші позиції мають Таджикистан (113), Азербайджан (73), Грузія (67) та Молдова (64). Три країни – Білорусь, Узбекистан та Туркменістан – не представлені у звіті 2011 р., причому якщо дані стосовно перших двох країн представлені в попередніх звітах (з 2006–2009 рр.), то Туркменістан узагалі уникає співпраці з міжнародним співтовариством у цьому аспекті. Такий розподіл відбиває особливості загальнополітичних процесів демократизації, які відбуваються в тих чи тих країнах. Попри те, що законодавчо принцип гендерної рівності як рівності чоловіків та жінок декларований на державному рівні, реальне становище щодо рівного доступу чоловіків та жінок до якісної освіти (а саме цей показник є основним у індексі гендерного освітнього рівня) все ще не відповідає європейським стандартам.

Як відомо, будь-які суспільні явища (події) потрапляють у коло зацікавлень науковців чи громадськості після того, як про них з'являється згадка в друкованих джерелах. Тому, вважає З. Хоткіна, «“відлік часу” варто почати з 1990 року, коли в рамках Академії наук, в Інституті соціально-економічних проблем народонаселення була створена лабораторія, в офіційній назві якої вперше був використаний термін “гендер”. Пізніше цей науковий підрозділ став більш відомим як Московський центр гендерних досліджень (МЦГД)» [7].

У вищій освіті Росії гендерна тематика була легалізована завдяки наказу № 671 Держкомітету РФ з вищої освіти (1994 р.), яким започатковано першу програму з цієї тематики – «Жінки Росії: проблеми адаптації та розвитку в

нових соціально-економічних умовах», виконавцями цієї програми стали 16 регіональних університетів на чолі з Іванівським державним університетом. Із цього часу у низці державних закладів Росії почали викладати спеціальні курси зазначеної тематики. Це Державний педагогічний університет ім. О. І. Герцена (м. Санкт-Петербург), у якому з 1996 р. викладаються курси «Гендерна психологія та консультування», «Психологія гендерних стосунків», «Вступ до гендерних досліджень», «Гендерні дослідження» (як компонент системи психолого-педагогічної підготовки студентів); Європейський університет (м. Санкт-Петербург), у якому існує магістерська програма гендерних досліджень на факультеті політичних наук і соціології; Петербурзький державний університет, де з 1996 р. викладається спецкурс «Соціологія гендерних стосунків» (соціологічний факультет); Іванівський держуніверситет (м. Іваново), тут із 1998 р. уведено курс «Фемінологія та гендерні дослідження в Росії: перспективні стратегії та технології»; Державний педагогічний інститут ім. М. Є. Євсєєва (м. Москва), у якому запроваджено курс «Гендерна психологія» для викладання у старших класах загальноосвітньої школи та «Гендерна педагогіка і психологія» для підготовки спеціалістів у галузі освіти; з 1999 р. працює програма підвищення кваліфікації викладачів (МДПІ та ЄУСПБ).

Істотну роль у розповсюдженні гендерних знань відіграв та відіграє Московський центр гендерних досліджень (МЦГІ). Із 1996 р. по 2005 р. цим центром було «організовано і проведено 11 освітніх проектів (із них три – у тісному співробітництві з регіональними російськими університетами й центрами)» [3, с. 218]. Викладачі Московського центру проводили активну роботу, спрямовану на розповсюдження гендерних знань серед викладачів вищих навчальних закладів шляхом проведення низки стажувань. Особливістю програми цих стажувань було введення питань загальнотеоретичного плану (соціологія, економіка, політологія, право, культурологія), що давало можливість багатоаспектного розгляду феномену гендеру. Випускники стажувань розробляли свої навчальні програми з окремих дисциплін із урахуванням гендерної тематики.

Зусилля науковців та викладачів отримали суттєву підтримку із боку державних установ. Вказівками Комісії з питань становища жінок у Російській Федерації при уряді РФ від 22 січня 2003 р. та Наказом Міністерства освіти РФ від 17 жовтня 2003 р. «Про висвітлення гендерних питань у системі освіти» («Об освещении гендерных вопросов в системе образования») були надані спеціальні рекомендації щодо введення основ гендерного знання до освітньої системи (передусім до системи безперервної підготовки працівників освіти). Цим наказом було введено гендерну проблематику (основи гендерних знань,

гендерної політики, гендерного підходу до управління освітнім процесом) до освітніх програм курсів підвищення кваліфікації освітніх працівників різного рівня. Завдяки розумінню значущості проблеми на державному рівні були підтримані всі наявні програми й навчальні дисципліни та розпочався процес інтеграції гендерних тем до курсів і програм соціально-гуманітарних і суспільно-політичних дисциплін. Поступово курси з гендерної проблематики переводяться з руслу суто жіночої тематики до питань гендеру. Спочатку ці курси мали лише ознайомчий характер, та з часом вони почали входити до кола базових дисциплін.

Звернення до змісту більшості з названих вище навчальних курсів дозволяє констатувати, що значна увага в них приділяється питанню гендерної дискримінації жінок в освіті. Про певний дисбаланс у цій сфері свідчать такі факти: незначний відсоток жінок із науковим ступенем / званням (що дає підставу зробити висновок про гальмування кар'єрного зростання жінок); стереотипізація професійної орієнтації жінок і чоловіків; незначний відсоток жінок, що обіймають у вищій школі керівні посади (жінки досягають переважно рівня робітниць-виконавців). Загалом можна відзначити, що «гендерна структура вищої школи відтворює гендерну сегрегованість ринку праці, причому жіночі робочі місця зосереджені переважно в низькооплачуваній бюджетній сфері й інших непрестижних секторах ринку праці, включаючи саму сферу освіти» [6]. Отже, хоча гендерно орієнтовані програми діють у багатьох вищих навчальних закладах, щодо змісту певної частини пропонованих програм ми поділяємо думку М. Бояркіної про те, що він (зміст) «демонструє наявність статево-рольового (на відміну від гендерно-рольового) підходу до виховання, який пропонує молодому поколінню умови, засоби й методи оволодіння суворо диференційованими за ознакою статі чоловічими і жіночими ролями» [1, с. 3]. Особливістю курсів із гендерної проблематики є переважно їхня спрямованість – це спецкурси або курси за вибором. Жодний із курсів не є нормативним. Проте в російських вишах для спеціальності “соціальна робота” уведена нова наукова дисципліна «Феноменологія та гендерологія».

Окремі кафедри / центри гендерних досліджень створено в навчальних закладах Архангельська, Іванова, Москви (Лабораторія розвитку гендерної освіти МДУ ім. Ломоносова; Лабораторія гендерної психології Російського державного педагогічного університету ім. О. Герцена), Мурманська, (Мурманський державний педагогічний інститут), Нижнього Новгорода, Петрозаводська, Самари, Саратова, Санкт-Петербурга (Гендерний центр СПб державного університету; кафедра Гендерних досліджень Невського інституту мови та культури), Твері (Центр жіночої історії та гендерних досліджень

Тверського ДУ), Томська та ін. міст. У 2004 р. відкрито кафедру гендерної освіти у СГА (Сучасній гуманітарній академії, м. Кемерово). У 2008 р. відкрито науково-дослідницький ЦД у Волгоградському державному педагогічному університеті. До завдань центру входить «наукове забезпечення розвитку гендерних досліджень у системі освіти, моделювання виховних систем і технологій навчання й виховання, удосконалення дослідницької майстерності педагогів, підтримка їхньої проектної діяльності й популяризації науково обґрунтованих підходів у розв'язанні сучасних гендерних проблем» [5].

У 2008 р. Московським центром гендерних досліджень було видано збірник матеріалів «Рівні права й рівні можливості жінок і чоловіків у сфері вищої освіти. Гендерна освіта в Росії» («Равные права и равные возможности женщин и мужчин в сфере высшего образования. Гендерное образование в России»), згідно з яким гендерні курси викладаються у 115 вищих навчальних закладах Росії, також діє більш 30-ти центрів і дослідницьких колективів. У цьому ж виданні містяться матеріали щодо назви курсів, їхнього статусу в навчальних програмах освітніх закладів і кількості навчальних годин, що пропонуються для навчання. Ці матеріали цікаві з декількох позицій: по-перше, вони дозволяють установити найбільш поширену тематику розгляду гендерних питань у російських навчальних закладах; по-друге, визначити статус цих дисциплін; і головне – з'ясувати місце курсів, що мають педагогічну спрямованість. Аналіз зазначених вище матеріалів дозволяє зробити певні висновки. По-перше, найбільш поширеними є курси, що розглядають соціально-економічний аспект гендерних відносин (33 курси, що становить 27% від загальної кількості представлених матеріалів – 121); дещо менша кількість курсів теоретичного плану (22 курси – 18%); майже рівномірно представлені курси з культурних (19 курсів – 8%), політичних та психологічних аспектів гендеру (по 16 курсів, що становить, відповідно, по 13%), найменша кількість курсів із філософії гендеру (9 курсів – 8%). Педагогічні курси – це лише 6 дисциплін, що становить 5%. На жаль, недостатня представленість освітніх питань гендеру у освітніх програмах – поширене явище, що зумовлено актуальністю й злободенністю гендерної проблематики предусім для політико-правової та соціально-економічної сфери.

Поступово вибудовується ще один шлях інтеграції гендерної теми до освіти: організація науково-дослідної роботи студентів (керівництво курсовими і кваліфікаційними роботами, підготовка студентів до участі в наукових конференціях тощо); створення й видання наукових і науково-методичних матеріалів із гендерної проблематики, які можуть бути використані в навчально-виховному процесі.

Зі свого боку, зміст освіти також аналізується у двох напрямках: аналізується наявна в освіті ситуація (проводиться експертиза науково-методичної та навчальної літератури з навчальних дисциплін) і визначаються проблеми інституалізації гендерної тематики до освітньої системи. Інтенсивно розробляється теорія гендерної освіти. Серед авторитетних робіт із цієї проблематики слід відзначити колективну роботу працівників МЦД «Теорія та методологія гендерних досліджень» (М., 2001), «Рівні права та рівні можливості жінок і чоловіків у сфері вищої освіти» (М., 2008). Автори уміщених тут робіт розглядають питання гендерної освіти переважно в аспекті гендерної рівності (“women’s human rights”), тому зосереджують свою увагу на питаннях освітнього рівня жінок, їхнього представництва в академічній науці, законодавчого закріплення статевої рівності в освіті, раціонального використання освітнього ресурсу жінок як соціальної групи.

Дещо іншого характеру набувають гендерні тенденції в практичній царині, зокрема в практиці середньої освіти. Якщо вищі навчальні заклади зосереджують свою увагу на теоретико-методологічному аспекті проблеми, то саме в школах здійснюються спроби використання гендерного підходу в освітній практиці. Проте саме тут існують певні труднощі, які пов’язані передовсім із тим, що гендерний підхід в освітньому процесі розуміється дещо спрощено: як урахування гендерних відмінностей хлопців і дівчат в освітньому процесі. Але ці відмінності – лише відтворення традиційних моделей жінки і чоловіка: «... як формування моделі випускниці та випускника школи на трьох ступенях навчання у вигляді сукупності якостей, рис, показників, які відповідають батьківським очікуванням і соціально-регіональному замовленню відносно жінки та чоловіка для їхньої максимальної самореалізації» [4]. Отже, гендерне навчання / виховання не лише ототожнюється з роздільним, а, по суті, спрямовується на закріплення традиційних стереотипів щодо жіночого і чоловічого призначення.

Загалом, на думку науковців, все ще існує низка питань організаційного, методологічного та методичного характеру. Наявність великої кількості навчальних програм для вищих навчальних закладів не забезпечує повноцінної гендерної освіти: «гендерна освіта повинна розпочинатися значно раніше та мати безперервний характер» [2, с. 3]. Наступною проблемою залишається питання включення гендерних курсів (як обов’язкових для вивчення чи курсів за вибором) до державного стандарту з підготовки спеціалістів різного фаху, переважно це програми спецкурсів.

Узагальнюючи, слід сказати, що механізми реалізації гендерної політики в освіті висвітлюються в програмних документах світових організацій та відпрацьовуються на рівні виконавчих органів ООН: Ради Європи, Комітету

міністрів Ради Європи, Фонду Організації Об'єднаних Націй для розвитку в інтересах жінок (ЮНІФЕМ) (що є зараз частиною структури «ООН–жінки») та ін., які пропонують урядам своїх країн вибудовувати систему дій щодо виконання зобов'язань у гендерному аспекті. Однак ініціатива щодо впровадження гендерної освіти переважно знаходиться в руках наукових об'єднань та громадських організацій.

У більшості країн, що активно впроваджують гендерну освіту, ця тема все ще продовжує розглядатися як питання активізації жінок, підвищення соціального статусу саме жінки, тому й освітні програми мають “жіночу” насиченість. Однак не менш суттєвою є проблема, пов'язана з етнічною специфікою. Науковці, що займаються гендерною освітою / просвітою, зосереджені на проблемах поєднання національних традицій і нової теорії. Залишається невирішеним питання якості викладання й методичного забезпечення курсів для навчання, а саме навчально-методичного комплексу (навчальної програми, навчального посібника, хрестоматії та методичного посібника). Недостатньо підготовленими є викладачі навчальних закладів різного рівня. Крім того, особливо в країнах кавказького та східного регіонів учені (теоретики і практики) намагаються поєднати питання гендеру з традиційним ставленням до жінки, інколи підкреслюючи особливо шанобливе ставлення до дівчини / матері в культурі певного етносу.

Проте в усіх без винятку країнах простежується чітке розуміння співвіднесення теорії гендеру із загальним процесом суспільної демократизації, тому стан розуміння й впровадження гендерної теорії залежать від того, яким шляхом (авторитарним чи демократичним) розвивається країна.

Література

1. Бояркина М. В. Гендерно-ролевая социализация как фактор воспитания личности студента в образовательном процессе вуза : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / М. В. Бояркина. – Чита, 2007. – 19 с.
2. Гендерное образование в средней школе : российский, канадский опыт: [учебно-методические материалы]. – Иваново : Иван. гос. ун-т., 2002. – 192 с.
3. Лунякова Л. Г. Развитие и распространение гендерных занятий и гендерного образования в России. Вклад МЦГИ / Л. Г. Лунякова // Равные права и равные возможности женщин и мужчин в сфере высшего образования. Гендерное образование в России; [сб. матер. / сост. Е. А. Баллаева, О. А. Воронина, Л. Г. Лунякова]. – М. : МАКС Пресс, 2008. – С. 217–249.
4. Плотичкина Э. А. Концепция осуществления отдельного обучения на основе гендерного подхода [Электронный ресурс] / Э. А. Плотичкина, Ж. С. Александрова // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ

«Грани познания». – 2009. – №3(4). – Режим доступа : www.grani.vspu.ru.

5. Положение о Центре гендерных исследований Волгоградского государственного педагогического университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vspu.ru/centr-gendernyh-issledovani/dopolnitelnye-materialy/polozhenie-o-centre-gendernyh-issledovanii-1.html>

6. Равные права и равные возможности женщин и мужчин в сфере высшего образования. Гендерное образование в России. Сборник материалов [сост. Е. А. Баллаева, О. А. Воронина, Л. Г. Луныкова]. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 250 с.

7. Хоткина З. Гендерным исследованиям в России – десять лет / З. Хоткина // Общественные науки и современность. – 2000. – №4. – С. 21-26.